

ÇAĞDAŞ SANAT YARATICILIĞINDA ELEŞTİRİNİN YERİ

CEVAD MEMDUH ALTAR *

Sanatta eleştirinin, nasıl ve ne yolda değerlendirilmesi gerekeceği sorunu, herşeyden önce “Güzel” ve “Güzellik” kavramlarının sağlam bir algılayış yoluyla elde edilecek eleştiri gücündeki isabete bağlıdır. Öte yandan, üstün nitelikli bir eleştirinin, ancak dünya çapında ün yapmış büyük sanatçıların meydana getirmiş oldukları eserlerde saklı teknik ve estetik espriden beslendiği kanısı da çoğunlukla ağır basmaktadır ki, bu da sanat eserlerini yorumlamaya yönelik kanıları oluşturan, hattâ bu tür kanıları kesin, sağlam yöntemlere bağlayan bir bilim dalının varolması gerekeceği inancının ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Ve onun için sanat eserlerinin, güzellik açısından, aynı kıstaslara göre meydana getirilmiş olmaları ve dolayısıyla belirecek ortak yönlerin, güzelin ve güzelliğin oluşumunu sağlayacak koşul ve kuralları da kapsaması gerekeceği düşüncesine yol açmaktadır. Ne var ki, sanat felsefesine yönelme yolunda karşılaşılan en büyük anlaşmazlık, kendini özellikle bu noktada açığa vurmaktadır. Çünkü sanat eleştirmenlerinin, herhangi bir eser üstündeki görüş ve düşünceleri, birbirinden oldukça farklıdır; ve her eleştirmen, çoğunlukla sadece kendi görüşünün, en doğru, en şaşmaz eleştiri olduğu kanısındadır; ve düşüncelerinde haklı olduğu inancından küçük bir ödün vermeye de kesinlikle yanaşmamaktadır. Öte yandan bir başka gerçek de eleştirmenin, sanat üzerine açıklanan değişik düşünceleri, çoğu kez şüphecilikle karşılamaktan kolay kolay vazgeçememesidir. Bazan eleştirmen kendi görüşünün, başkalarının paylaşılmamış olduğunu görse bile, düşüncesini ısrarla savunmaktadır; hattâ çoğunluğun beğendiği bir eseri, olumsuz bir kanı ile eleştirdiği gibi, aynı eseri, bir süre sonra benimsiyebilmektedir de. Nitekim tarih bizlere, sanat eserleri üstünde oluşan düşüncelerin, zamanla değişip gelişmekte olduğunu da açıkça göstermektedir; ve ulusların, aralarındaki zevk ayrılıkları doğrultusunda bir yaklaşıma

* Cevat Memduh Altar, Sanat Tarihçisi ve Müzikolog.

varamamış olduklarını gözümüzün önüne sermektedir. Hele sanat yorumlarının, sürekli olarak gelişim stadında ilerlemekte olması ve çoğunlukla kesin ve statik kanılara dönüşmemesi, vakit vakit tartışmalara da yol açmaktadır. Böylesine bir gerçek karşısında, yeni ve taze bir eserin, güzel olup olmadığını açıklayabilme bakımından kolayca tereddüde düşülmektedir.

Yukarda açıklanan karşıt faktörlerden etkilenip de, bir eserin gerçek değerinin, ancak eleştirmenin kendince ortaya koyduğu subjektif yargıya bağlı olduğunu sanmak yanlış olur. Çünkü her açıdan büyük bir eserin gerçek değerinin, eleştiri ölçülerinin başka başka olmalarından etkilenemeyeceği bir gerçektir. Bu bakımdan dünya çapında üne ulaşmış sanat dehalarının kişiliklerine özgü değerlerin, bugün artık şu veya bu şekilde eleştirilere konu olamayacakları muhakkaktır. Onun içindir ki, olağanüstü değeri içeren bir eserde esasen varolan güzellik, gerçek eleştiriye yön vermede geçerli olan ölçünün kendisidir; ve eleştirmede zamanla sağlam bir yorum yeteneğinin oluşmaması, üstün bir eserin sahip olduğu güzelliğin gerçek yönüyle belirtilememesine neden olmaktadır.

Sanatta gerçek eleştiri, değerli bir eserde esasen varolan güzelliğin meydana çıkarılmasına olanak sağlayacak düzeyde gelişebilen yargıdır; ve bu da ancak, kendini böylesine sağlam bir eleştiri gücüne sahip kılabilecek niteliğe ulaştırabilme çabasının yıllarca zahmetini çekmiş bir eleştirmede görülen üstün yorum potansiyelidir. O halde bu konuda şöylesine bir kanı ile de karşılaşmak mümkündür: "Bir sanat eserinin güzel olup olmadığını açıklayabilme yolunda oluşan yargı, gerçekten isabetli bir yargı mıdır, değil midir?". Bu sorunda kesin bir kanıya varabilmek için, eleştirmenin sağlam ölçülere (norme'lara), yani gerçek değer ölçülerine sahip olması gerekmektedir. Esasen estetik görüş ve anlayıştan beklenen de güzelin ve güzelliğin ne tür bir yargıya konu olduğunu belirliyebilecek bir ortamı hazırlayabilmedeki etkinliktir.

O halde güzelin ve güzelliğin, sanatta ne tür yaratışlara yargı olmaları ve bu alanda gerekli eleştiriye oluşturabilmede ne tür ölçülere sahip olunması gerekeceği yollu sorulara veritebilecek tek düşündürücü cevap, hiç de beklenmiyen şu cevap olacaktır: "Sen, yargı ve eleştirinin evrime yönelik dinamik izlerini, gene kendinde arayacaksın ve onları, başka yerde değil, gene kendinde bulacaksın! Çünkü yıllardır belirlenmesini beklediğin 'Güzel' ve 'Güzellik'

yargıları, gene de sana göre bir yargı olmanın önemini taşıyacaktır!” Bu son cevabın kişide uyandırabileceği çok önemli bir sorun daha vardır ki, onu da şöyle belirlemek mümkündür: “Güzel yargısının, dünya çapında üne ulaşmış sanatçılara dönük estetik eleştirilerden saklı olduğuna inanan kişiye göre, bu tür eserlerin, hiçbir değeri olmayan, ya da önemli değerden yoksun olan eserlerden ayırtedilebilmeleri için, yasa diyebileceğimiz kesin ve her zaman için geçerli ölçülere sahip olmaları gerekmez mi?” İşte bu yoldan hareket edilince, üstün nitelikli sanat eserlerine değer tanımada başvuru olan uğraş, herşeyden önce duygusal plânda yaşanan olağanüstü kritik anın, yani içe dönük estetik yaşantının sonucudur ki, sözkonusu eserlere bu yoldan tanınacak değerler, ancak bu tür yaşantıların neden olduğu yorum, yargı ve eleştiriden güç alan ölçülerdir; ve gene bu tür ölçüler, duyarlılık esinlenişlerin en kritik anında oluşan yorumların odak noktalarıdır. Hattâ kişinin yaratışa verdiği değer, ancak zaman ve deneyimle sağlam yargı ve eleştiriye dönüşebilir. Çünkü sanatı yorumlayıp eleştirme amacıyla oluşan değer ilkeleri, kişide kıyaslama ölçülerinin meydana gelmesine, hatta bu tür ölçüleri isabetli bir bütüne dönüştüren kuralımsı yargıların elde edilebilmesine de olanak sağlamaktadır.

Eleştirmenin değer vermediği güzellik anlayışı ile, kendi güzellik anlayışı arasındaki farkı sınırlıyabilme amacıyla, sağlam değer ölçüleri elde etmeyi amaç bilmesi, üzerinde yorum ve yargıların çoğunlukla birleştiği günün sanat olaylarını ve ayrıca tarihin akışı içinde bu yolda oluşan kesinleşmiş yorum ve yargıları titizlikle incelemesi zorunludur. Fakat böylesine bir ideal ile de olsa kişi, zaman zaman gene de başkalarının üstün tutulan düşüncelerle karşılaşacak ve ortaya konan görüşlerin kendisince geçerli olup olmayacağı sorunu üstünde tereddüde düşmekten kendini gene de alamayacaktır. Onun için eleştirmenin, sanatın güzelliği üstünde elde edeceği ölçünün son şeklini, herşeye rağmen kendisinin bulması, bu şekli gene kendi içinde oluşturması gerekmektedir. Çünkü sanatla ilgili değer yargılarının daha başka yollardan oluşturulabilmesi olanaksızdır; ve kişi için en değerli olanı da gene kendisinin oluşturabileceği yorum, yargı ve eleştiridir. Değer yargılarının, dolayısıyla isabetli eleştirilerin bu yoldan elde edilebilmesine olanak sağlayamamak ise, çoğu kez olduğu gibi, değersiz ve anlamsız eleştirilerin oluşumuna neden olan bir tür değerkörlüğünden başka bir şey değildir.

Tanınmış eleştirilenlerce oluşturulan yorum ve yargılara gereğince yaklaşım ve bu tür yargıları tüm inceliğiyle benimseyebilme alışkanlığı, ancak ve ancak bireyin kendinde, seviyeli kıstas ve ölçüler oluşturabilme yolunda erişeceği dinamik gelişim aşamalarıyla elde edilebilir.

İnsanoğlunun güzel ve güzellik yargılarını gereğince değerlendirebilme gücünden kültür ve sanat dünyasına büyük ölçüde katkıda bulunarak, olağanüstü nitelikte eserler yarattığı açıkça ortadadır; ve gene insanın aynı ölçüler içinde yorum, yargı ve eleştiriler oluşturacağı doğaldır. Ne var ki, kişi, sanata değer verme, geçerli yorum, yargı ve eleştiri oluşturma yeteneğini, gereğince geliştirip biçimleme stadına ayak basmamış olabilir. Bu böyle olunca da, insanın kendinde esasen var olanı, gene kendinin arayıp bulması ve böylesine bir yeteneği, gene kendi yaşamının akılsal ve ruhsal derinliklerinden çekip çıkarmayı öğrenmesi gerekmektedir.

Sadece özgür düşünceden kaynaklanan değer yargılarını filozof Kant (1725-1804) Otonom-Yargılar olarak nitelemektedir. Kişinin kendisiyle ilgili olmayıp, yabancı yorum ve eleştirilerin etkisiyle oluşan yargılar ise, gene Kant'a göre Heterenom-Yargılar, yani değişik kökenli yargılardır. Kant, kişinin kendine özgü yargı ve eleştirilerine özellikle önem vermekte, insanlara zorla benimsetilmiş yabancı ve değersiz yargıları ise Heterenom-Yargılar olarak nitelemektedir; ve bu tür yargılar yerine göre Dogmatik-Yargılar olarak da nitelendirilmektedirler. Topluma yararlı ve eğiticilik niteliği ağır basan sanat eleştirilerinin de Kant'ın anlayışına paralel olarak Otonom-Eleştiriler olması, yani aydın ve özgür aklın: görgü, bilgi, deneyim ve ihtisastan beslenen ürünü olması gerekmektedir.

Batı uygarlığına temel olan eski Anadolu ve Attika kültüründe de yorum, yargı ve eleştiri, yukarda değinilen güncel gerçeklere az çok benzer bir anlayışa başlangıç olmanın niteliğini taşımaktadır; ve bu hareketin olumlu, hattâ olumsuz sonuçlarını, günümüzün çağdaş tefekkür ideâliyle kıyaslamak, şöylesine dikkat çekici bir perspektifi oluşturmaktadır:

Otonom-Yargılar, çok eski zamanlarda bazan içinden çıkılmaz hitabet sahteciliğine yolaçmıştır. Çünkü antik dönemlerde de kişiye özgü yargı yoluyla gelişen yorumlar, gittikçe sakıncalı boyutlara ulaşmış ve zamanla anlamsız bir diyalog sahteciliğine dönüşmüştür;

hattâ giderek, düşünsel içeriği gereğince açıklayamamanın oluşturduğu sakat bir sübjektifliğe yol açmış ve bunun doğal sonucu olarak ortaya çıkan hitabet sahteciliği, yıkıcı bir değer şüpheciliğinin meydana gelmesini gerektirmiştir. Onun içindir ki, güncel yaşamımızda da en uzak geçmişten ders almak zorunludur. Ne var ki, herşeye rağmen doğruyu ve yanlış bulup saptamada antik devirlerin filozofları da aklın rehberliğinden uzak kalmamışlardır. Bu arada ahlâkın ve hikmetin üstünlüğüne ileri derecede önem vermiş olan Protagoras (481-411 M. Ö.) ve Prodikos (5. yüzyıl M. Ö.) gibi filozoflar (Sofistler) ile Sofizme tümüyle karşı olan filozof Immanuel Kant'ın meydana getirmiş oldukları yorumlar, yargılar, kısacası Beyan-Türleri (Subjectivité), ancak düşünsel evrimin dinamik gelişiminde aşırı mesafe almış aydınlarca anlaşılabilir yorum, yargı ve eleştiriler olma niteliğinden bugüne dek hiçbir ödün vermemişlerdir.

